

ПРИЛОЖЕНИЕ КЪМ ИЛЮСТРАЦИИТЕ I

При публикацията на новото интернетно и печатно издание на материалите във връзка с покръстването на русите, първоначално изнесени под формата на доклади на международни конференции, посветени на ранната руска история и по-специално на българо-руските духовни, политически и културни връзки през X и XI век, това издание трябваше да завърши с приложените илюстрации. Тези илюстрации обаче нямат предназначение само да украсят и разнообразят на места сложния за разбиране текст, а същевременно да покажат нагледно, че съществуват и други, **конкретни материални доказателства** в подкрепа на изложената и поддържана от мене теза – извън посочените документи, като протоколите на синодите на цариградска патриаршия от 1030-те години и запазените в късни преписи руски летописи, останали с неподправен текст, за разлика от манипулираните сведения в официалната руска историография. С документална стойност са и монетите на българския цар Петър I, изработени в същите монетарници, където са били изготвени матриците за монетите на киевските князе и свидетелстващи за непосредственото участие на българската църква и българската държавна власт при християнизацията на Киевска Русия. Археологическите изследвания от своя страна показват, че в строителството и украсата на руските църкви не са взели участие гръцки строители и художници, както твърдят фалшифицираните руски летописи в техните редакции от XII век нататък, стигнали до нас в късни, многократно подправяни преписи, И тук ние не разполагаме само с негативни доказателства за неучастието на гръцки майстори, а и с положителни доказателства за българско участие, каквито са многобройните надписи-графити предимно в Киевската „Света София“, където до сега между стотиците надписи на български език не е открит нито един гръцки надпис. Разполагаме и с един надпис от Новгородската „Света София“ с подписа на неговия български автор.

Така както са дадени илюстрациите в приложението, те изискват известни пояснения и то не само за читателя без специална подготовка, но и за повече или по-малко запознатия със старата българска и руска история и с паметниците на културата от X и XI век по територията на нашата родина и на Русия, където протича тази стара история. За повечето от читателите у нас и в Русия изобразените тук художествени паметници са непознати, но и за онези, които са изучавали историята на изобразителното изкуство и архитектурата от тази епоха, тези паметници трудно могат да се свържат с техните познания. И всеки от тях не може да не си зададе въпроса, какво общо могат да имат помежду си и с темата на изследванията в този сборник стенописните фрагменти от Костур, Водоча, Охрид, Паталеница и Киев, датирани в XII и XIII век икони от Новгород, както и миниатюрите от ръкописи, съхранявани в руски музеи и архиви. За всяко от тези художествени произведения съществуват специални изследвания, в които техните автори, в повечето случаи именити учени от различни страни, са доказали „по безспорен начин“ тяхната датировка и атрибуция, почти във всички случаи излизащи от хронологическите и териториалните граници, поставени от темата на настоящото изследване. Така фреските от Костур се датират от всички автори в IX-X век, т.е. преди „покръстването на българите в 865 година“, или поне преди присъединяването на Костур към Самуиловата държава, независимо от това каква държава се разбира под туй понятие. А за стенописите в Охридската „Света София“ и Водоча е също „безспорно доказано“, че са „най-рано от втората трета на XI век“, след падането на Първото българско царство, когато били построени и съответните църкви. И докато датировката на църквата във Водоча се приема само по аналогия и предположение, за Охридската „Света София“ разполагаме с почти съвременен писмен извор, според който тя била „издигната от основи от първия гръцки архиепископ, Льв Пафлагонски“, заел своя престол след 1037 година – 20 години след падането на Самуиловата държава. Също тъй убедителна е датировката на стенописите от софийската църква „Свети Георги“ в X до XIV век, с предпочитания към XI век във връзка с „елинистични

влияния на тогавашната византийска живопис“, без за тях да бъдат представени каквито и да е доказателства. А ако любопитният читател след дълго търсене в интернет успее да се добере и до старините в село Паталеница след изчерпателните сведения за продаващите се там недвижими имоти, ще бъде възнаграден за търпението си с няколко цветни фотоснимки, придружени с категоричната им датировка в диапазона от същите четири столетия като стенописите в „Свети Георги“. Но и тук анонимният местен автор на сведенията, криещ се зад гръмкото „високонаучно“ заглавие TERRA BYZANTINICA, отдава същото предпочитание на късната датировка, подкрепен от гръцките надписи, според него „безспорно отнасящи построяването на църквата към времето, когато Баткун е част от епархията на византийската митрополия Филипопол“. В същия смисъл неподходящи изглеждат и архитектурните паметници, представени на илюстрациите – а че строежът на Охридската „Света София“ е резултат от „усилията и ревността“ на гръцкия архиепископ в „архиепископията България“, както писмените източници без изключение наричат неговото поле на действие, беше споменато малко по-горе. Макар да липсват такива сигурни писмени сведения за строежа на малката църквица до село Сапарева баня, учените историци на архитектурата без колебание я датират в XIII-XIV век, при което не е изключение за един и същ автор да дава и двете датировки в свои съчинения, излезли в една и съща година. Нито един от тези учени историци на архитектурата е в състояние обаче да обясни особеностите в нейния градеж, каквито няма да се срещнат на нито една църква, построена след края на X век. И последният подобен строеж, за чията датировка разполагаме не само със съвременни писмени сведения, а също и с недопускащи дори сянка от съмнение резултати от археологическите изследвания върху паметника, е Десятинната църква в Киев, изградена и осветена в 992 година. От нея са запазени и два стенописни фрагмента, единият от които е представен в приложението с илюстрациите, между репродукциите от другите посочени по-горе стенописи. И както ще може да се убеди читателят, произведенията на изкуството имат също документална стойност.

Ако илюстрациите в приложението събудят недоумение у образования български читател – или поне онзи, който се счита за такъв – у дори слабо начетения руски читател те ще предизвикат възмущение, ако не и озлобление. А това се отнася също така и до специалистите по история на руското изкуство и на старата руска литература. Защото сред тях са представени стенописи от най-известния руски средновековен паметник, Киевската „Света София“, за която всяко руско дете от началното училище знае, че е построена от византийски майстори, по времето на великия киевски княз Ярослав Мъдри половин век след покръстването, също както знае, че Остромировото Евангелие е първият руски датиран в 1056/1057 година ръкопис и че другите две илюстрации са от втория руски датиран ръкопис, известен под названието „Светославов изборник от 1073 година“. Само малцина от руските читатели може да са чували за не тъй известната миниатюра от Учителното евангелие на епископ Константин в Московския исторически музей, но ако направят справка в обширната научна литература, разглеждаща нейния произход, атрибуция и датировка, ще научат, че у изследователите мненията се различават малко само относно датировката, за която се приема както втората половина на XII, така и началото на XIII век, докато за произхода ѝ в Североизточна Русия всички са единодушни. И ако до не много отдавна всички руски автори считаха изображения на миниатюрата за киевския княз Борис Владимирович, в последно време се утвърди схващането, че това е българският княз Борис I и че руският миниатюрист бил копирал това изображение от български ръкопис, който не се е съхранил.

Доколко и тези представи, както и установените в българската наука представи за датировката и атрибуцията на показаните в приложението с илюстрациите паметници от територията на Балканския полуостров отговарят на действителното положение на нещата, е предмет на настоящите пояснителни бележки, в които ще се занимаем подробно с всеки от показаните в приложението с илюстрациите художествен и архитектурен паметник.

За българската и руската историография е непривично търсенето и представянето на каквито и да било археологически доказателства по целия комплекс от проблеми, свързани с ранната история на Киевска Русия и с българо-руските културни, политически и църковни отношения. Всички въпроси по този комплекс се предрешават единствено въз основа на подправените известия в руските летописи, чийто пълен текст се съдържа само в преписи от XV и XVI век нататък – когато биват унищожени и последните запазени дотогава ръкописи, като Първата новгородска хроника. Но тези известия не намират подкрепа и от страна на византийските и арабските хронисти, макар и да са от важно значение за историята на Византия, а няколко вмъкнати допълнително изречения в също така късни преписи от ИСТОРИЯТА на сирийския хронист Ях'я Антиохийски и в ИСТОРИЯТА на византийския автор Йоан Скилица съдържат толкова противоречия, че дори и неспециалистът може да разбере, че са прибавени покъсно към текста, без фалшификаторите да са се съобразили с хронологията на събитията, отразени във въпросните известия.

Излизането от омагьосания кръг, в който са се затворили изследователите на старата руска история през последните два века, е възможно само с привличането на материали от изследванията на помощните науки, като археологията, с всички възможности, които съвременната техника предоставя на изследователите. Но също така архивистиката и палеографията получават от съвременната техника нови възможности, улеснени от глобалното развитие на информатиката – за някои резултати от изследванията в тези само привидно чужди на историографията области на науката ще бъде тук обърнато особено внимание, тъй като те показват целия комплекс от въпроси в свършено нова светлина.

Но археологическите и палеографските изследвания разкриват и още една особено важна страна в българо-руските духовни и църковни връзки – а тя е особено неприятна както за руските, така и за българските църковни историци. Това е характерът и видът на изповядването от българската църква християнство, предадено от нея на руския народ при неговата християнизация и считано от гръцката „православна“ църква за еретическо. Въпреки преслед-

ванията на изповядващите такова „еретическо“ християнство, то се запазва в руските земи до ден днешен със своите обреди, обичаи, но и със своята **църковна музика**, така наречения „болгарский роспев“. А тази музика, отличаваща се коренно от гръцката църковна музика, е предавана също по традиция в течение на цяло хилядолетие. В този смисъл последователите на старата църковна традиция в руските земи, „старообредците“ – както те биват наричани сред руското общество – не са нищо друго, освен последователи на старото християнство, възникнало в нашите земи още през първия век на новата ера и проповядвано от Христовите апостоли, които в посланията си свидетелстват за своята дейност при разпространението на Евангелието по тези места. Гръцката църква ще обяви изповядваното от едно нищожно малцинство християнство за единствено правилно, „православно“, и по време на Втория църковен събор в Цариград през 381 година, бойкотиран от болшинството християнски общини в Югоизточна Европа и Мала Азия, ще ги изключи – „отлъчи“ – от своята организация. И църковните общини, заемащи цялата територия от централната част на Балканския полуостров, включваща провинциите на префектурата Източен Илирик, заедно с провинциите Тракия, Хемимунт, Крайбрежна Дакия и Мала Скития, ще бъдат обявени впоследствие от цариградската патриаршия за „незаконни“ и следователно за „несъществуващи“, като техни представители няма да участват в нито един от така наречените вселенски събори. А когато в края на V век и държавната власт на Източната римска империя се намеси в религиозните спорове между „православни“ и „еретици“, като започне провеждането на драстични мерки срещу „непослушното“ население, включващи разрушаването на неговите църкви, както и хвърлянето на духовните му водачи в цариградските тъмници, то въстава срещу централната власт и с помощта на сродното му население от съседните на империята области предизвиква най-голямата политическа криза в нейната дотогавашна история.

Предаването императорската власт в ръцете на представител на съставената предимно от местното население войска, освобождаването на духовните му водачи и прекратяването на гоненията срещу неговата църква успокоява обаче само за кратко време

възбуненията на населението. Още веднага след смъртта на императора – а това е Юстин I (518-527) – с възцаряването на неговия наследник, Юстиниан I (527-565), религиозните, но също така и етнически, разногласия в империята избухват отново с още по-голяма сила и достигат своята кулминация през 532 година по време на известния под названието Ника бунт. Юстиниан изчаква изчерпването на силите у враждуващите „православни“ и „еретици“, за да се яви като помирител и взема за себе си върховното правомощие да определя кое религиозно учение е право и кое не. След като в 529 година той закрива „разпространяващата неверни учения“ Атинска школа, явяваща се като последен остатък от античната наука, на свикания в 553 година Пети вселенски събор явно по негова инициатива биват обявени за вредни и унищожени огромен брой съчинения на християнски автори от III до V век, включително на Ориген и на църковните историци след Евсевий Кесарийски. В този смисъл изглежда като парадокс възстановяването от Юстиниан на катедралния храм на еретиците, цариградската „Света София“. Строежът на първата от предшествениците на Юстиниановата сграда влиза още в замислите на Константин Велики (324-337) като една от трите църкви, изразяващи в духа на гностицизма и езотеричното християнство идеята за Божественото триединство: Мъдрост, Сила и Мир (Ἁγία Σοφία, Ἁγία Δυνάμεις ἢ Ἁγία Εἰρήνη), но е бил осъществен едва от неговия син и приемник Констанций II (337-361), симпатизиращ на идеите на така наречените ариани. Тя е била много голяма по размери базилика, известна според историческите извори под названието Μεγάλη Ἐκκλησία – Голямата църква. Осветена от арианския константинополски епископ Евдокий Антиохийски (360-370), тя става главен прицел на „православните“ зилоти. Засегната тежко от земетресение в 361 и опожарена в 381 година, през последните десетилетия на IV век църквата „Света София“ е център на борбите между „арианците“ и „православните“. През 404 година за кратко време е завзета от войнстващите монаси, застъпници на „правата“ вяра, и заедно със съседния патриаршески дворец става жертва на унищожителния пожар, предизвикан от монасите. Следващата едноименна постройка на това място е съ-

що така голяма по размери петкорабна базилика с атриум, изградена от Теодосий II (408-450), както Констанций II привърженик на „арианците“. Тя е разрушена по време на въстанието Ника в 532 година от застъпниците на „православието“. Строежът на Юстиниановата църква, при който са използвани части от Теодосиевата базилика, няма нищо общо и с православната строителна традиция, макар тази църква по-късно да става символ на православието. А нейните архитекти, Антемий от Тралес и Изидор от Милет, като последни представители на античната наука в действителност са по-скоро завършителите на една епоха, за чийто край обикновено се приема споменатото малко по-горе закриване на Атинската школа от Юстиниан, с което гностицизмът и езотеричното християнство, както и арианството, се поставят извън закона и продължават съществуването си вече в нелегалност и под различни форми, подведени от официалната църковна власт под общия знаменател на ереси.

Юстиниан не само възстановява разрушената и опустошена два пъти от застъпниците на православието „еретическа“ църква, а я обявява и за катедрала на цариградската „православна“ патриаршия като провъзгласява Божествената Мъдрост за „свята“ – против каноните на православната църква, според които за светци могат да бъдат признавани само хора от плът, но не и принципи. Впоследствие и православната църква, колкото тя и да е чужда на идеите на гностицизма и езотерическото християнство, си присвоява символиката на гностиците по отношение на Божествената Мъдрост и дори претендира тази символика да е неотменна част от нейните идейни основи, като някои от най-известните руски богослови от XIX и XX век се опитат да докажат това с многобройни публикации. А съчинената от гръцката „православна“ църква трогателна история за „великомъченицата света София и нейните дъщери-мъченици Вяра, Надежда и Любов“ остава за вътрешна употреба от набожните „православни“ богомолци. И повечето от едноименните „еретически“ църкви, които не са били разрушени по време на религиозните борби през VI век, биват префункционализирани в православни катедрални църкви или построени наново, като Софийската и Солунската „Света София“.

Главният и най-важен – но и най-силно оспорван от „православната“ църква – принос на Юстиниан за решаването на религиозните спорове, продължили близо два века, е възстановяването на основаната още преди Първия Никеийски вселенски събор архиепископия на Източен Илирик през 535 година. С този свой акт той признава официално считаната от гръцката цариградска патриаршия „еретическа“ църква, обхващаща цялата територия на централната и северната част на Балканския полуостров, като ѝ дава пълна автономия и автокефалия, с което освобождава напълно нейния архиепископ и суфраганите му от всякаква формална и реална зависимост спрямо папата, от когото според акта за учредяването на тази, от 381 година считана за незаконна архиепископия е била формално зависима. Според този акт архиепископът се избира от неговите суфрагани и нито папата, нито цариградският патриарх могат да имат някакво влияние върху избора. Това положение е определено точно и недвусмислено в издадената на 14 април 535 година IV новела на Юстиниан и остава непроменено и от издадената десет години по-късно, на 18 март 545 година СХI новела, в която се казва: „...А преблженият по това време архиепископ на нашето родно място Първа Юстиниана да има под своя юрисдикция епископите на провинциите Средиземна Дакия, Крайбрежна Дакия, Превали[тана] и Дардания, на Горна Мизия и на Панония и те да бъдат ръкопологани от него. Самият той обаче да бъде ръкопологан от собствения си синод и в подчинените му провинции да бъде наместник на апостолския римски престол според определението на светия папа Вигилий.“ Или с други думи главата на учредената от Юстиниан архиепископия със седалище основания от него архиепископски център Първа Юстиниана формално представя папата като негов наместник, без обаче последният да има някакво влияние при избора му, с което пълната му автономия се запазва, без да се нарушава принципът за предимството на папата пред останалите западни архиепископи.

За последвалия близо тривековен период съвременната историография не разполага с почти никакви исторически извори и документи, като за тези векове е повсеместно прието понятието «dark ages» – тъмни векове. Ние ще го срещнем в едва

ли не всички трудове по история на Византия от съответната епоха – най-точно това е изразено в *par excellence* марксистическата ИСТОРИЯ ВИЗАНТИИ, издадена от Академията на науките на СССР: „За периода на византийската история от края на VII до средата на IX век са останали малко изворни материали. Почти напълно липсват оригинални документи. Сравнително малък е броят на запазените монети. Почти напълно отсъстват архитектурни паметници. Археологическите материали, отразяващи този период, са също крайно бедни“. Скъсяването на този „тъмен период“ близо наполовина от съветските учени обаче не отговаря на действителното положение. Дори от епохата на Юстиниан, за която се счита, че е от най-добре документираните, разполагаме само със силно манипулирани преписи от най-важните документи, изготвени повече от едно хилядолетие след оригиналите. И това засяга както неговите постановления, включително Кодекса за гражданско право, от които са били разпращани преписи до всички управители и епископи в стоте провинции на империята. Засяга и постановленията с подписите на всички делегати, участвали в Петия вселенски събор през 553 година – а също съчиненията на историците, съкратени и основно прередактирани в средата на X век по нареждане и под ръководство на императора Константин Багренородни (945-959). Само тези примери трябва да ни покажат, че липсата на документи и надежни сведения за събитията от въпросната епоха не се дължи на никакви случайни външни обстоятелства, а на съзнателна манипулация на историята на нашата родина, засягаща непосредствено нейното население: неговата съдба, религия и култура. Но и твърде малкото запазени от унищожение или манипулация изворни материали за историята на ранното християнство по нашите земи представят по безспорен начин тази история в съвършено различен вид. Тъй като в три големи студии вече съм разгледал достатъчно подробно главните моменти от тази история и текстът им е достъпен за читателя в интернет, тук няма да повтарям нито моите доводи, нито моите заключения. И тези заключения се обосновават достатъчно категорично както от автентични неподправени документи и сведения на съвременници, така и от резултатите от археологическите изследва-

ния. В тази точка цитираното по-горе заключение от ИСТОРИЯ ВИЗАНТИИ не отговаря и в най-малка степен на действителното положение на нещата, защото археологическите материали, отразяващи този период от историята на Византия съвсем не са тъй бедни. Съвършено незначителни са само материалите, които според историците трябва да подкрепят техните твърдения за мнимото „велико преселение на народите“, свързано с новозаселване на някакви славяни и с разрушаване на християнските храмове на местното „гръцко“ население. А отрицателните данни при археологическите изследвания имат същата тежест, както положителните, защото именно проведените съобразно всички правила на археологията разкопки в течение на миналия век по цялата територия на Балканския полуостров чак до Пелопонес на юг показват по напълно безспорен начин, че там не се е заселил през този период от време никакъв нов етнос, също както показват, че разрушаването на църковните постройки става в течение на последното десетилетие на V и в течение на VI век – т.е. преди „преселването на славяните“. И че при тези църковни постройки не се касае за няколко църкви, разрушени от „нашествениците“, а за много голям брой – много стотици! – църкви, насилствено разрушени с прилагане на съответната техника, с каквато не са разполагали никои от „враговете-нашественици, опустошавали територията на Балканския полуостров“ в течение на IV, V, VI и VII век. А изследванията на лингвистиката, генетиката и етнографията пък показват, че през това време не са станали никакви промени с населението на полуострова – с неговите етнически особености, неговия език и неговите обичаи.

Но и историческите извори, колкото и малко да са те на брой, показват също по безспорен начин, че църковната история на нашата родина е протекла по съвършено различен начин, отколкото тя ни се представя от историците, независимо от тяхната етническа и религиозна принадлежност. Така що се отнася до посочените по-горе примери за различните строителни периоди при цариградската „Света София“ ние притежаваме за тях съвсем автентични и достоверни сведения – макар историците по едни или по други съображения да ги премълчават, както премълча-

ват съществуването на постройката, предшестваща Солунската „Света София“ и едноименната църква в Двиград, Истрия, чиито останки са отстранени още в началото на миналия век, но са били преди това напълно коректно документирани. В същия контекст трябва да се отбележат Софийската, Охридската и Несебърската „Света София“ (Голямата Митрополия), както и Голямата базилика в Бутринт, Албания, но и Голямата базилика в Плиска в нейния първоначален строителен етап. И това, че тези големи по размери църковни сгради са строени първоначално без парабемни (помещения от двете страни на олтара) съвсем не се дължи на естетически съображения или на отличителни белези на някакви чужди строителни традиции, както искат да ни убедят известни марксистически „учени“, а е израз на определени изисквания на богослужението в тези църкви, отличаващо се от „православното“. Същото се отнася и до плана при епископските църкви с удължено предолтарно пространство, което съвсем не е белег на „столичната византийска архитектурна школа“ – понятие, установено от изследователи без елементарни представи относно принципите, залегнали в основите на църковното строителство. И тук вече навлизаме в една съвсем непозната на историците област – а това, че и за нея разполагаме със сведения от писмените исторически извори сигурно ще ги изненада. И потвърждението на тези сведения ние ще намерим в огромно количество сред разрушените през V и VI век църкви по нашите земи. А при тези църкви съвсем не се касае за някакви второкачествени „провинциални“ постройки, изостанали в своето развитие от „напредничавата“ архитектура на византийската столица. И за каква „цариградска строителна и живописна школа“ може да се говори до последните десетилетия на IX век, чиито паметници могат да се преброят на пръсти, без те да показват никакви специфични за съответното изкуство черти, докато „провинциалните“, независимо от техния огромен брой, се характеризират с ясно определени особености – а тези особености отговарят на естетични принципи и култови изисквания, предавани заедно с професионалното майсторство по традиция през цялото първо хилядолетие. Но и тук ние разполагаме не само с археологически материали, а и със сведения от писмените извори. В този смисъл

твърдението на съветските автори на ИСТОРИЯ ВИЗАНТИИ за „почти пълно отсъствие на архитектурни паметници от VIII и IX век“ се отнася само до византийската столица, а не и до „провинцията“, където през целия този период строителството продължава. За това свидетелствуват както разграничените при изследванията на паметниците различни строителни периоди в тяхната субстанция, отнасящи се именно към този период от време, така и едно особено важно сведение от хрониката на Теофан Изповедник, според което за преизграждането на Валентиниановия водопровод в 767 година император Константин V Копроним довежда в Цариград „от Азия и Понта 1000 зигари и 200 мазачи, от Елада и островите – 500 тухлари, а от самата Тракия 5000 майстори строители и 200 керемидчи“. Тъкмо това сведение показва, че дори през „тъмния“ период от историята на византийската империя майсторите строители са продължавали своята дейност и са поддържали строителната традиция в родината си – за разлика от столицата на Византия, където нито през този период, нито преди това, съществуват условия за създаване на собствена строителна традиция. Такава традиция не е съществувала там и за художествената украса на църквите, при това не само през иконоборческата епоха, а условия за нея ще се създадат едва в последните десетилетия на IX и началото на X век.

Голямата диспропорция в изследванията – а следователно и в получените при тях информации – отнасящи се за църквите във византийската столица и в „провинцията“, обхващаща цялата останала територия от европейската част на Източната римска империя, ще се запази чак до ден днешен, в началото на третото хилядолетие. И дори интензивните археологически изследвания през втората половина на миналия XX век почти по цялата тази територия няма да премахнат създадените и утвърдени още през XIX и началото на XX век предразсъдъци за „столичната“ и за „провинциалната“ византийска архитектура. И тези предразсъдъци не са в състояние да премахнат повече или по-малко богатите материали от разкопките, отнасящи се за плана и градежа на църквите, но и за тяхната мозаична и живописна украса. И ако от последната разполагаме само с незначителни остатъци, свидетелстващи обаче за повсеместното ѝ разпространение, от

подовите мозайки на разрушените църкви са останали не само много стотици следи, а на места дори и изцяло запазени художествени ансамбли с фигурални и орнаментални композиции, позволяващи ни да проследим развитието на този важен жанр от изобразителното изкуство в продължение на пет века по цялата територия на Източната римска империя, включително за „тъмните“ векове. А това е нещо, което учените историци нито знаят, нито желаят да знаят, защото не отговаря на техните схващания за хронологията на събитията – но също така и за характера на християнството, изповядвано от населението в тази част от империята и свързаното с него богослужение. В този период се включват и разногласията между иконоборци и иконопочитатели – макар и преобладаващата част от разрушените църкви с тяхната фигурална украса да се отнасят с много малки изключения към предшествания период. Това обстоятелство обаче също противоречи на твърдо установените у историците и изкуствоведите схващания, защото повечето от тях отдават разрушенията именно на „готските“ нашествия, защото за „славянски“ нашествия през IV и V, та дори и до края на VI век не може да се говори. А за установяването на тези убеждения не може да попречи дори и това, че единствените църкви, „устояли на нападенията на готите“ в цялата Източна и Западна римска империя са именно църквите на самите готи с тяхната великолепна мозайчна украса, запазени в столицата им Равена. И това ще ни обясни защо историците не се интересуват от художествената украса на разрушените църкви и не желаят да знаят за нея.

Когато в 1909 година Филов разкрива останките на една голяма базилика в Хисаря, за него е ясно като бял ден, че тази базилика може и трябва да е била разрушена от „готите“ при тяхното нападение („нашествие“) през 378 година. Но в следващия половин век по територията на същия неголям за нашите разбирания град ще бъдат открити още осем други големи базилика, повечето строени „след готското нашествие“ – при това за тях съществуват данни, че са били многократно строени и престроявани, като за отделните строителни периоди и тяхната хронология, както и почти при всички останали църкви в „провинцията на империята“, липсват всякакви сведения от писмените извори,

включително от хрониките на историците. За такива разрушения не споменават нито дума и иначе многословните историци Прокоп и Комес Марцелин, които описват най-подробно жестоката разправа на отвъддунавските нападатели спрямо „ромейското“ население в края на V и началото на VI век. Само Йоан Малала (XIV, 17₂₈₋₂₉.) споменава за наказателни походи на Лъв I (457-472), сам трак по произход, срещу еретиците-ариани, като издава заповед да бъдат сринати техните църкви – за тази негова дейност той ще бъде обявен от историците за стълб на православието, а неговите съвременници ще му дадат прозвището „касапин“ (μικ-κέλλης). Не много по-подробно отразяват историческите извори дейността на неговия наследник Анастасий (472-518), когато по цялата територия на Илирик в отговор на тази му дейност избухва всенародно въстание, в помощ на което идват от отвъддунавските земи – също както в 378 година – многочислени въоръжени отряди, които опустошават цяла Тесалия („земите на ромеите“) до околностите на Цариград. Докараните насила в Цариград духовни водачи на населението в Илирик – а това са епископите и митрополитите на неговата църква – биват хвърлени в цариградските тъмници, където умират митрополитите на Ниш, Гаян, и на Никопол, Алдис. Археологическите данни за тези събития, на които ще се спрем подробно по-нататък, показват, че между най-силно засегнатите от репресивната дейност на Анастасий градове е бил Лихнид (Охрид), където са били разрушени не само всички църкви, но и къщите на населението, което е избито или изселено и от следващите три века в града няма никакви следи от живот, а седалището на митрополита се премества в Дирахуим/Драч.

Макар историческите извори да премълчават всички събития, свързани и със Сердика, другия важен църковен център на Илирик и седалище на митрополит, данните от археологическите изследвания ще ни помогнат поне отчасти да си изясним развоя на тези събития. Че този град е бил един от най-важните духовни, политически и църковни центрове на Илирик през IV и V век е добре известно от писмените извори и тъкмо липсата на сведения за него от края на V и началото на VI век озадачава историците – също както и обстоятелството, че при основаването

на архиепископията Първа Юстиниана не става нито дума за него, а той по право би трябвало да бъде седалище на архиепископа. Или и този град е разделил съдбата на Лихнид, втория по важност митрополитски център от архиепископията на Илирик? По този въпрос ние можем само да изкажем някои предположения – също както и по въпроса кой е и от къде идва споменатият в четвъртата новела на Юстиниан архиепископ Кателиан. И на този централен въпрос от историята на нашия народ ще се спрем подробно по-нататък във връзка с резултатите от археологическите изследвания – преди да разгледаме основно въпроса за покръстването на русите, но вече от гледната точка на археологията.

Поради големия обем на материала тези изследвания са разделени на три дяла, от които първите два са посветени на комплексните проучвания относно двата главни духовни и църковни центрове в Илирик след началото на V век – Сердика/София и Лихнид/Охрид. За третия – а в действителност по важност и по хронология първия – Сирмиум, знаем от археологическите разкопки и изследвания твърде малко. Като седалище на гражданската власт в префектурата Илирик той е изоставен от Теодосий I още при разделянето на империята на две части в 395 година, когато това седалище се премества в Тесалоники/Солун. От историческите извори са известни както редица „варварски“ нападения в следващите два века, така и „наказателни“ походи от страна на централната власт, по време на които градът е бил многократно разрушаван, а извършването на разкопки в изградения върху неговите развалини днешен град Сремска Митровица е затруднено до крайна степен, така че информацията ни за църковните му постройки са твърде незначителни и оставят въпроса за времето на техния строеж и разрушаване открит. Подобно е състоянието на изследванията и в другите два митрополитски центрове на Илирик и Тракия, Филипопол/Пловдив и Наисус/Ниш, за сепаратистичната дейност на чиито църковни първенци сме добре осведомени от писмените извори. Третият дял от изследванията ни е посветен на резултатите от проучванията при разкопките, извършени на мястото, където се е намирала първата масивна църковна сграда в Киевска Русия, Десятинната църква, както и на проучванията върху първоначалната строителна субстанция

при Киевската и Новгородската Света София и на тяхната мозаична и стенописна украса, но също и на паметниците на миниатюрната живопис и художествените занаяти от Киевска Русия, свързвани от руските изследователи с дейността на великия княз Ярослав Мъдри (*978-1054) и неговите преки наследници.